

Pomogács Péter¹

Az MI5 az első világháború során

The MI5 during World War I

Nagy-Britannia első világháborús hadba lépése előtt a brit biztonsági szolgálat az azonosított német ügynökök azonnali letartóztatása helyett inkább a szoros megfigyelésük mellett döntött, hogy a háború kitörésekor rövid időn belül felszámolhassa a német kémhálózatot. A háború alatt az elhárítás a be- és kiutazók, valamint a levelek és táviratok ellenőrzésére támaszkodott a német kémek beazonosítása érdekében, amely gyakorlat a kezdetleges módszerekkel dolgozó ellenséges ügynökök, köztük az úgynevezett „citromlé kémek” elfogását eredményezte. A német kémtevékenység 1916-tól való enyhülésével az MI5 figyelme a kémelhárításról a felforgató akciók elhárítására tevődött át. Németország a Brit Birodalommal szemben ellenséges érzelmeket tápláló csoportok, köztük ír szeparatisták és indiai forradalmárok felbujtásával és támogatásával próbálta meg aláásni a brit háborús erőfeszítéseket. Az 1917-es októberi orosz forradalom után a felforgatás elleni küzdelem középpontjába a kommunista fenyegetés elhárítása került.

Kulcsszavak: MI5, első világháború, kémelhárítás, citromlé kémek, felforgatás

Prior to Britain's entry into World War I, the British Security Service opted for the close surveillance rather than the immediate arrest of identified German agents to dismantle the German spy network at the outbreak of war. During the war, counterintelligence relied on the monitoring of incoming and outgoing passengers, letters and telegrams to identify German spies, a practice, which resulted in the capture of enemy agents working with rudimentary methods, including the so-called 'lemon juice spies'. As German espionage eased from 1916, MI5's focus shifted from counter-espionage to counter-subversion. Germany sought to undermine the British war effort by inciting and supporting groups with hostile feelings towards the British Empire, including Irish separatists and Indian revolutionaries. After the October Revolution in Russia, the focus of counter-subversion shifted to eliminating the communist threat.

Keywords: MI5, World War I, counterintelligence, lemon juice spies, subversion

¹ Doktori hallgató, Nemzeti Közszerzői Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Hadtudományi Doktori Iskola, e-mail: pomogacs.peter@gmail.com

Bevezetés

Az első világháború kirobbanásával és Nagy-Britannia hadba lépésével a szigetországban elharapódzott a kémhíztéria: tucatjával érkeztek a lakossági bejelentések a rendőrséghez meg nem történt szabotázsakciókról, gyanús viselkedő szomszédokról, idegen akcentussal beszélő személyekről, de már az is bizalmatlanságra adott okot, ha valakinek németes hangzású volt a vezetékneve. 1914 októberében a dél-angliai Great Missenden kistelepülésen a helyiek nagy erővel kezdtek ásni egy használaton kívüli szénbánya körül abban a hiszemben, hogy a bánya beton alapját valójában inváziót előkészítő német kémek fektették le, hogy nehéztüzérséget és zeppelineket telepíthessenek a Londonhoz közeli faluba.² Az ehhez hasonló jelenetek hűen tükrözik a háború első hónapjainak közhangulatát. A sajtó is fűtötte az indulatokat azzal, hogy ellenőrizetlen forrásokból származó álhírek közölt olyan eseményekről, amelyek meg sem történtek. Szintén 1914 októberében negyven belga menekültnek álcázott német kém doveri elfogásáról adott hírt a *Times*, habár a brit hatóságok semmi ilyesmit nem közöltek.³ Valójában az első világháborús német kémtevékenység Nagy-Britanniában jóval visszafogottabb keretek közt zajlott annál, mintsem hogy a német hírszerzés tucatjával küldje kémeit a csatorna túlsó partjára, valamint a brit elhárítás (amelynek egyik fő letéteményese az MI5 elődszervezete volt) is hatékony lépéseket tett, hogy ne alakulhasson ki jelentősebb információáramlás Berlin irányába.

Az MI5 elnevezésének eredete

Az MI5, azaz a brit biztonsági szolgálat gyökerei visszanyúlnak az 1909-ben alapított Titkosszolgálati Irodáig (Secret Service Bureau), amely az Admirális és a Hadügyminisztérium közös kezdeményezésére alakult meg, és a birodalmi német kormány és haderő tevékenységére összpontosított. A Titkosszolgálati Iroda egyik osztálya volt a Különleges Hírszerzési Iroda (Special Intelligence Bureau), amely a kémelhárításra specializálódott, Vernon Kell százados vezetésével. A Titkosszolgálati Iroda a Hadügyminisztérium Katonai Műveletek Igazgatóságának (Directorate of Military Operations) felügyelete alá került, a Katonai Műveletek Igazgatóságának a Titkosszolgálati Irodáért felelős 5. részlegét pedig MO5-nak rövidítették. 1914-ben a Titkosszolgálati Irodát beolvastották a Hadügyminisztériumba, és összevonták a Katonai Műveletek Igazgatóságának 5. részlegével. Az MO5(g) megjelölést kapta, amelyben a (g) a Hadügyminisztériumban való elhelyezését jelzi a többi, betűvel jelölt részleg között. Számos adminisztratív változást követően 1916 januárjában az MO5(g)-t a Hadügyminisztérium átstrukturálásának keretében Katonai Hírszerzői Igazgatóság 5. Részleg (Directorate of Military Intelligence, Section 5) néven átszervezték, és MI5 rövidítéssel vált ismertté,⁴ amely aztán a köznyelvben is elterjedt. Emiatt viszont MI5-ra csak 1916 januárjától lehet hivatkozni, az 1914–1915 közötti időszakban az MO5(g) megnevezés használatos.

² HOLMAN 2017: 22.

³ BULLOCH 2003: 93.

⁴ Security Service MI5 [é. n.].

Kémelhárítás a háború előestéjén és a háború alatt

Nagy-Britannia 1914. augusztus 4-ei hadba lépését megelőzően az MO5(g) az országban felderített német kémek többségét nem tartóztatta le, mindössze megfigyelés alatt tartotta őket a rendőrség segítségével.⁵ Az országban tartózkodó hírszerzők levelezésének és mozgásának követésével igyekeztek felderíteni kapcsolati hálójukat, hogy a megfelelő pillanatban egyszerre vegyék őrizetbe lehetőleg a teljes szervezetet. A korai letartóztatásokkal azt kockáztatták volna, hogy a német hírszerzés tudomást szerez a brit kémelhárítás tevékenységéről, és olyan óvintézkedéseket vezettek volna be, amivel megnehezítették volna az MO5(g) és a rendőrség további munkáját. 1914. július 29-én, egy nappal a Szerbiának küldött osztrák–magyar hadüzenet követően az MO5(g) vezetője, Vernon Kell felvette a kapcsolatot azokkal a rendőrfőnökökkel, akiknek a körzetében Németországnak kémkedő ügynökök tevékenykedtek. Összehangolt akció keretében kellett letartóztatni a beazonosított 22 ügynököt, hogy ne tudjanak megszökni az országból. Tekintve, hogy Kell részlegénél ekkor mindössze 17 fő dolgozott (azaz kevesebb, mint ahány ember letartóztatását elrendelték), a rendőrség közreműködése nélkül ilyen nagyszabású műveletet nem is tudott volna végrehajtani az MO5(g). Augusztus 3 és 16. között végül a 22 ügynökből 21-et sikerült elfogni. A 22. ügynök, egy, a kelet-angliai Hullban tanító németnyelv-tanár még a brit hadüzenet előtt, augusztus 1-jén a belgiumi Zeebruggebe hajózott át, és soha nem tért vissza.⁶

1. ábra: Vernon Kell, a brit biztonsági szolgálat társalapítója és első igazgatója

Forrás: www.mi5.gov.uk/about-us/director-general/former-directors-general/major-general-sir-vernon-kell

⁵ Külön ki kell emelni a londoni Fővárosi Rendőrségnek (Metropolitan Police), közismertebb nevén Scotland Yardnak a Basil Thomson által vezetett, kémelhárításra specializálódott Különleges Ügyosztályának (Special Branch) nagy fokú közreműködését.

⁶ ANDREW 2009: 49–50.

A 22 ügynök közül legalább 17 a Német Császári Haditengerészet Admirálisának hírszerző részlegével, a Nachrichten-Abteilunggal állt kapcsolatban, és fő feladatuk a Brit Királyi Haditengerészettel kapcsolatos információgyűjtés volt. Az ügynökök letartóztatásával a Nachrichten-Abteilung már a háború legelején elvesztette informátorainak jelentős részét. Mivel a német hadsereg hírszerző részlege, a Sektion IIIb erőforrásainak szinte egészét Franciaországra és Oroszországra összpontosította, ezért a Nachrichten-Abteilung ügynökeinek elfogásával a Nagy-Britanniában működő német kém szervezet gerince ropant meg. A letartóztatások jelentőségét tükrözi, hogy amikor közölték a hírt II. Vilmos német császárral, a visszaemlékezések szerint magából kikelve kiáltott fel: „Hát idióttákkal vagyok körülvéve? Miért nem tájékoztattak? Ki a felelős?”⁷

A háború során az MO5(g) tevékenységének alapját kiterjedt nyilvántartása szolgálta. 1917-re már 27 ezer gyanús személy aktáját és 250 ezer névkártyát⁸ igyekezett naprakészen tartani a központi nyilvántartás 130 hivatalnok.⁹ A be- és kiutazók szoros ellenőrzése mellett¹⁰ a brit elhárítás egyik leggyakrabban alkalmazott módszere a gyanús személyek levelezésének és táviratainak elfogása volt. Elfogták a háborúban részt nem vevő államokba irányuló leveleket és táviratokat is, mivel észrevették, hogy a német hírszerzés előszeretettel használja semleges országok postacímeit. A Hadügyminisztériumnak a háború kitörésekor alkalmazott egyetlen célra dedikált tisztviselője nem lett volna elegendő ekkora információ tömeg feldolgozására, ezért 1914 végére már 170 fő dolgozott a később MO9 rövidítéssel jelölt Postai Cenzúra Hivatalában (Postal Censorship Office), a háború végére pedig számuk 4861-re nőtt.¹¹

A levél- és táviratelfogás módszerével kaptak el számos olyan kémeket, akiket már a háború kitörése után küldött Nagy-Britanniába a Nachrichten-Abteilung. A német haditengerészeti tartalékerők hadnagyát, Carl Hans Lodyt azzal a feladattal bízták meg, hogy derítse fel a Királyi Haditengerészet veszteségeit. Az angolul egyébként kiválóan beszélő Lody azonban nem kapott sem megfelelő kiképzést, sem eszközöket küldetésének teljesítéséhez. Stockholmba címzett, mindenfajta titkosítást nélkülöző levelei buktatták le. 1914. október 2-án letartóztatták, és a hónap végén golyó általi halálra ítélték, amelyet november 6-án hajtottak végre a londoni Towerben.¹² Anton Küpferlét, egy német származású amerikai honosított állampolgárt 1915. február 19-én tartóztatták le, miután egy rotterdami címre küldött, elfogott levelén egy felmelegített

⁷ NORTHCOTT 2015: 75.

⁸ Minden egyes Nagy-Britanniába utazó külföldiről sorszámozott névkártya készült az alapvető adatokkal: név, állampolgárság, születési idő, családi adatok, lakóhely és munkahely címe, foglalkozás, valamint a munkáltató adatai. Minden további információt a kártya hátoldalára írtak fel. A kártyákat frissítették is, ha a rendőrsökről további információk érkeztek. A kártyákat szinkódolással és szimbólumokkal látták el, hogy gyorsan azonosítani lehessen, hogy az egyes külföldiek milyen szintű veszélyt jelentenek a nemzetbiztonságra. A sárga pecsét a gyanús személyeket jelezte, akikről a rendőrség rendszeresen jelentést tett. A piros pecsét a magas kockázatú, feltehetően ellenséges szándékú külföldieket jelölte, akiket a háború kitörése után megfigyelés alá vontak. ANDREW 2009: 48.

⁹ ANDREW 2009: 56.

¹⁰ REGÉNYI 2019: 140.

¹¹ ANDREW 2009: 61.

¹² 1780 óta, 134 év után Lody volt az első, akin a Towerben hajtottak végre halálos ítéletet. Az első világháború során összesen tíz embert végeztek itt ki, mindegyiküket kémkedés miatt állították kivégzőosztag elé. WEBER 2013: 149–168.

vasalót húztak végig, és citromlé és formalin keverékéből álló,¹³ láthatatlan tintával¹⁴ írt, a brit haditengerészettel kapcsolatos információkat tartalmazó üzenetet fedeztek fel a papíron. Kúpferle letartóztatását megkönnyítette, hogy a levélbe beleírta valódi nevét és tartózkodási címét is. Ugyanarra a rotterdami címre küldött levelet John Hahn, egy német származású deptfordi pék, aki szintén citromlével írt katonai jellegű információkat a levél hagyományos tintával írt sorai közé. 1915. február 24-én tartóztatták le. Másnap John Hahn felesége vallomást tett a Scotland Yard-on, amely szerint férje egy Karl Müller nevű oroszral dolgozott, akinek a lakcímét is megadta a nyomozóknak. A Scotland Yard még február 25-én letartóztatta a szintén német származású, orosz útlevéllel rendelkező Karl Müllert. A Scotland Yard razzijája során John Hahn otthonában egy tollhegygel átllyuggatott citromot, Müller fiókjában pedig citromdarabokat, kabátzsebében egy egész citromot találtak. Ezeket a citromokat, valamint a citromsavtól mart és citromdarabkákkal eltömődött tollhegyeket bizonyítékként használta fel ellenük az ügyészség a bíróságon.¹⁵ Anton Kúpferle, John Hahn és Karl Müller, valamint két másik, a Scotland Yard által letartóztatott és a Towerben kivégzőosztag elé állított kém, Ernst Waldemar Melin¹⁶ és Albert Meyer¹⁷ csoportjára a citromleven alapuló láthatatlan tintás módszerük miatt „lemon juice spies”-ként,¹⁸ azaz „citromlé kémekként” hivatkozik a köznyelv.

A német haditengerészet hírszerzése nem értesült azonnal Karl Müller lebukásáról, és tovább folytatták a levelezést a rotterdami címen keresztül, ettől kezdve viszont az MO5(g) válaszolt Müller helyett. Egészen 1915. június 5-ig sikerült fenntartania az MO5(g)-nek a látszatot, ekkor viszont megjelent a *Times* újságcikke, miszerint kémkedés vádjával Karl Müllert halálra, John Hahnt pedig hét év börtönbüntetésre ítélték. A pénzből, amelyet 1915. február 25. és június 5. között a német hírszerzés utalt a tudtukon kívül lebukott ügynököknek, az MO5(g) vett egy kétüléses Morris gépkocsit, amelyet humorosan Müllernek kereszteltek el.¹⁹

Láthatatlan tintával írt koppenhágai levele buktatta le a német haditengerészet hírszerzésének dolgozó Robert Rosenthalt is. 1915 májusában a postai cenzúra elfogott egy levelet egy Dániából érkező postaszákban. A levelet Koppenhágából címezték Berlinbe, és tévedésből került a londoni postaszákba. Rosenthal írta, és arról tájékoztatta berlini összekötőjét, hogy öngyújtó-kereskedőnek álcázva készül Angliába érkezni kémkedni. A kikötői hatóságokat azonnal értesítették, Rosenthalt pedig elfogták Newcastle-ben. Letartóztatását követően felajánlotta szolgálatait a briteknek mint kettős ügynök, és átállásának bizonyítékeként információkat adott át a német hírszerzés által használt láthatatlan tintákról, titkos kódokról és útlevél-hamisítási módszerekről. Beszámolt arról is, hogy a német hírszerzés nagyobb hangsúlyt kíván helyezni a német származásúak helyett a semleges országok, például Hollandia állampolgárainak üzletkötőknek álcázott kémekként való alkalmazására. Az MO5(g) visszautasította Rosenthalnak az átállásra vonatkozó ajánlatát, így a halálos ítéletet követően 1915. július 15-én felakasztották a wandsworth-i

¹³ MACRAKIS 2014: 138.

¹⁴ A citromlé a legegyszerűbben beszerezhető „láthatatlan tinta”. Színtelen, miután megszárad, de hő hatására megbarnul.

¹⁵ MACRAKIS 2014: 133.

¹⁶ WEBER 2013: 156.

¹⁷ WEBER 2013: 164.

¹⁸ MACRAKIS 2014: 128.

¹⁹ ANDREW 2009: 64.

katonai börtönben.²⁰ A Rosenthal által közölt információknak köszönhetően tartóztatták le a holland származású Haicke Janssent és Willem Roost, akik dohánykereskedő üzletembereknek adták ki magukat Nagy-Britanniában, miközben a kikötőkben álló angol hadihajókat figyelték meg. 1915. május 25-én Haicke Janssen a dél-angliai Southampton kikötővárosból adott le táviraton rendelést egy hágai vállalat felé 4000 darab szumátrai és 4000 darab A.G.K. márkájú szivarra. Az MO5(g) által megfejtett német kódok között már szerepelt az A.G.K., amely az „Alte Große Kreuzer”, azaz „régí típusú nagy cirkáló” rövidítése volt. A 4000 darab a hajók számára vonatkozott: a southamptoni kikötőben ekkor a brit flotta négy cirkálója horgonyzott. A 4000 darab szumátrai szivarra vonatkozó rendelés feltehetően a négy cirkáló mellett horgonyzó négy torpedóhajót jelölte. A hágai vállalat címe is ismert volt az MO5(g) előtt, a német hírszerzés már korábban is használta levelezésre, így nem volt kérdés a két holland bűnössége. Ugyan Janssen és Roos is felajánlották szolgálataikat az MO5(g)-nak mint kettős ügynökök, de az ő javaslatukat is visszautasították csakúgy, mint korábban Rosenthalét.²¹ A Németországnak kémkedő ügynökök esetleges megfordítása az ellenség dezinformálására alkalmazott második világháborús kettősügynök-hálózathoz hasonló rendszer kialakításához is vezethetett volna akár, azonban a brit kormány ragaszkodott hozzá, hogy az elfogott kémek hadbírótság elé álljanak.²² 1915. július 16-án Janssent és Roost golyó általi halálra ítélték, kivégzésükre két héttel később került sor a Towerben.²³

Az 1915-ös sikereknek köszönhetően a német hírszerzésnek dolgozó, Nagy-Britanniában tevékenykedő kémek száma töredékére, mindössze négy főre csökkent az év végére. A Robert Rosenthal által közölt információknak megfelelően a német hírszerzés többnyire magukat üzletkötőknek kiadó, semleges országból származókat használt fel rövid időtartamú hírszerzési akciókra, azonban e kémek többsége nem volt megfelelően kiképezve, így érdemi információt sem tudtak biztosítani a németeknek. A skandináv felmenőkkel rendelkező perui Ludovico Hurwitz y Zender volt az utolsó, akit kémkedésért végeztek ki Nagy-Britanniában az első világháború alatt. Zender azzal hívta fel magára a postai cenzúra figyelmét, hogy rossz évszakban, nyáron adott le rendelést nagy mennyiségű norvég szardíniára.²⁴ 1916. április 11-én állt kivégzőosztag elé a Towerben.²⁵

Zender kivégzése után nem sokkal az immár MI5 rövidítésű, átszervezett elhárító-részlegnek sikerült a britek legsikeresebb első világháborús kettős ügynökét, a „Como” fedőnevű ügynököt beszervezniük. Como aktája szerint amerikai volt, aki Hollandiában dolgozott a német hírszerzésnek, de titokban az MI5-nak jelentett. 1916 júliusában Comót a német haditengerészet hírszerzése Nagy-Britanniába küldte, hogy információt gyűjtsön az országban állomásozó kanadai csapatokról és a skagerraki csatában²⁶ elszenvedett brit veszteségekről. A Como által a németeknek átadandó információkat végül az MI5 állította össze. Két hónappal később az MI5 utasítására egy brit támadás hamis terveit kellett

²⁰ BULLOCH 2003: 132.

²¹ ANDREW 2009: 65–66.

²² ANDREW 2009: 62.

²³ WEBER 2013: 154–155.

²⁴ BULLOCH 2003: 136.

²⁵ WEBER 2013: 167–168.

²⁶ Jütlandi csataként is ismert. Az első világháború legnagyobb tengeri csatája, amelyet 1916. május 31. – június 1. között vívott meg a brit és a német flotta.

eljuttatnia a német hírszerzésnek, és az azt követő hónapokban is tovább dezinformálta német megbízóit.²⁷

A német hírszerzés 1916-ban tette utolsó jelentősebb próbálkozását, hogy kiterjedt ügynöki hálózatot hozzon létre Nagy-Britanniában. A német haditengerészet egy tartalékos tisztjét, Karl Wünnenberget és egy újságíró, Albert Sandert bízták meg azzal, hogy New Yorkban toborozzanak amerikai újságírókat, akik információt gyűjtenének angliai tartózkodásuk során. Jelentősebb, 1000 dolláros (mai árfolyamon nagyjából 30 ezer dollár)²⁸ pénzösszeg előre kifizetésével és heti 125 dolláros fizetés ígéretével hat újságíró sikerült toborozniuk. Az összegek nagysága jelzi, hogy a német hírszerzés meglehetősen szűkén volt a Nagy-Britanniába küldhető ügynököknek. Az egyik újságíró, Roslyn Whytock, miután megkapta Albert Sander ajánlatát, 1916 novemberében felvette a kapcsolatot az MI5 New York-i irodájával, és beszámolt Sander toborzói tevékenységéről. Az MI5 kérésére elvállalta a megbízatást, Londonba utazott, ahol azonnal átadta az MI5-nak a láthatatlan tintát és a kódokat, amelyeket használnia kellett volna, valamint feladta azt a Nagy-Britanniában kémkedő amerikai újságíró is, akinek tevékenységéről tudomást szerzett. A britek természetesen értesítették az amerikai hatóságokat is. A New York-i bíróság 1917 márciusában két év fegyházbüntetésre ítélte Karl Wünnenberget és Albert Sandert. Náluk rosszabbul járhatott volna a Nagy-Britanniában letartóztatott és halálra ítélt George Vaux Bacon amerikai újságíró, akit szintén Sander szervezett be, hogy írországi hadikikötőket figyeljen meg. Bacont egy hági címre küldött levele buktatta le, amely már szerepelt az MI5 nyilvántartásában mint a német hírszerzés által használt cím.²⁹ Bacon letartóztatása után a nála lévő tárgyakat és öltözetét alapos vizsgálatnak vetették alá, így derült ki, hogy fekete gyapjúzoknija vízbe áztatva láthatatlan tintát ereszt.³⁰ Bacon végül csak azért kerülte el a golyó általi halált, mert az amerikai hatóságok megegyeztek a brit féllel, hogy Bacon halálos ítéletét életfogytiglani börtönbüntetésre csökkentik, amelyet egy amerikai börtönben tölt le, cserébe azért, hogy tanúskodik Wünnenberg és Sander ellen. Bacont végül mindössze egy év fegyházbüntetésre ítélte a New York-i bíróság.³¹

Az MI5 archívuma összesen hatvanöt személyről tartalmaz részleteket, akiket a külföldi állampolgárok jogainak korlátozásáról szóló törvényre hivatkozva tartóztattak le és ítélték el Nagy-Britanniában folytatott kémtevékenységért az első világháború során. Német levéltári kutatások legalább százhusz olyan ügynök létezését bizonyítják, akik a német hírszerzés megbízásából folytattak kémtevékenységet 1914–1918 között Nagy-Britanniában.³² Amennyiben feltételezzük, hogy a levéltári adatok nagyjából fedik a valóságot, úgy megállapítható, hogy a tágabban értelmezett brit elhárítás a háború során az ellenséges kémeknek több mint felét elfoghatta, ami nem lebecsülendő eredmény. Természetesen egy kémelhárító szolgálat hatékonysága nem mérhető pusztán a letartóztatott ellenséges ügynökök számával. Felbecsülhetetlen annak jelentősége, hogy ezen ügynökök egyike se férhessen hozzá a nemzetbiztonságot veszélyeztető információkhoz. 1914 és 1918 között a Nagy-Britanniában tevékenykedő ügynökök túlnyomó többségének feltehetően nem volt

²⁷ ANDREW 2009: 67.

²⁸ Lásd: www.amortization.org/inflation/amount.php?year=1916&amount=1000

²⁹ ANDREW 2009: 67.

³⁰ MACRAKIS 2014: 155–156.

³¹ MACRAKIS 2014: 160.

³² ANDREW 2009: 69.

lehetősége jelentősebb információ megszerzésére, és csak saját megfigyelőképességükre támaszkodhattak, miközben igyekeztek kifizetni a brit hadihajók és csapatok mozgását, így e téren is kiemelkedőnek tekinthető a brit elhárítás első világháborús teljesítménye.

Felforgató tevékenység elhárítása a háború második felében

A német kémtevékenység enyhülésével 1916-tól az MI5 figyelme a kémelhárításról áttevődött a felforgató akciók elhárítására. Az MI5 részéről megalapozott feltételezés volt, hogy Berlin a Brit Birodalommal szemben ellenséges érzelmeket tápláló csoportok felbujtásával és támogatásával próbálja majd meg aláásni a brit háborús erőfeszítéseket. Felforgatással a német fél már a háború kezdete óta próbálkozott, legkézenfekvőbbnek pedig az ír szeparatista mozgalmak támogatása tűnt. A németek legfőbb bizalmukat egy korábban diplomataként dolgozó ír férfinak, Roger David Casementre fektették, aki német támogatást kért egy ír felkelés kirobbantásához. 1914 októberében Casement inkognitóban Norvégián keresztül Németországba hajózott. Az útra elkísérte norvég-amerikai inasa és bizalmasa, Adler Christenssen, aki oslói tartózkodásuk során felvette a kapcsolatot Mansfeldt Findlay brit diplomatával, és számos, Casementre nézve terhelő iratnak a másolatát átadta neki, így Casement már a háború elején a brit elhárítás felügyelőségébe került. Casement Németországban töltött hónapjainak nagy részét azzal töltötte, hogy a limburgi hadifogolytáborban fogva tartott több mint kétezer ír hadifogolyból egy angolellenes, Németország oldalán harcolni kész katonai egységet toborozzon, végső soron az ír függetlenség kivívása érdekében. Végül néhány tucat ír hadifogolyt sikerült csak rábeszélnie az átállásra, a többség azonban hazaárulónak nevezte és kifütyülte. Amellett, hogy hadifogolyként erkölcsileg sem tartották elfogadhatónak szövetségre lépniük a németekkel, az ír katonák tudhatták, hogy árulóként halálbüntetés várhat rájuk, ha Nagy-Britannia a jövőben megnyeri a háborút. Casement 1914 decemberében Rotterdamból feladott egy levelet az ismert ír nacionalista, Alice Stopford Green címére, akinek levelezését a Postai Cenzúra Hivatala figyelte. Az Ír Önkéntesek (Irish Volunteers) felkelői csoport vezetője, Eoin MacNeill felé továbbítandó levélben Casement könnyen megfeythető utalásokat tett arra, hogy Németország hajlandó segédkezni a „négy zöld mező” (a négy ír tartomány: Connacht, Leinster, Munster és Ulster) felszabadításában az „idegen” (Anglia) uralma alól. A levelet név nélkül írta ugyan alá,³³ de az MO5(g) az Admirális rejtjelfejtő részlegének, a 40-es szobának³⁴ közreműködésével vissza tudta vezetni Casementhez a levél eredetét. A 40-es szoba számos titkos német táviratot fejtett meg, amelyeket a washingtoni német nagykövetség és Berlin küldött egymásnak. A táviratok tartalmának ismeretével körvonalazódott Casement 1914–1915-ös németországi tevékenysége, valamint a német támogatás útnak indításának ténye 1916 tavaszán. Németország 20–25 ezer darab zsákmányolt orosz Mosin-Nagant puskát, tíz géppuskát és körülbelül egymillió löszert ajánlott fel az íreknek.³⁵ A 40-es szoba eredményeinek köszönhetően a britek tudták, hogy a németek fegyvereket akarnak Írországba csempészni, a pontos időpontot és helyszínt azonban

³³ ANDREW 2009: 75–77.

³⁴ Az angolul Room 40-nak keresztelt rejtjelfejtő részleg 1914 novemberében az Admirális épületének 40-es számú irodáját kapta meg, az elnevezés pedig rajtaragadt a későbbi költözéseket követően is.

³⁵ BBC Archive 2014.

nem ismerték. A HMS Bluebell brit korvett nagypéntek késő délutánján tartóztatta fel a norvég kereskedelmi hajónak álcázott német fegyverszállító gőzhajót, az SS Spindaut. Április 22-én, nagyszombat reggel, mikor a Cork megyei Queenstown kikötőjébe akarták bekísérni, Karl Spindler kapitány robbanótöltetekkel elsüllyesztette hajóját a rakománnyal együtt.³⁶ A két nappal később kitörő dublini húsvéti felkelést³⁷ a német fegyverek nélkül kellett elkezdni.

1916. április 21-én a kora reggeli órákban, három nappal a húsvéti felkelés kezdete előtt egy német tengeralattjáró partra tette Casementet és két társát a Kerry megyei Tralee öblében található Banna strandon. A kiújuló maláriától szenvedő Casement túl gyenge volt ahhoz, hogy lépést tartson társaival. Casementre a helyi csendőrség egy őrmestere talált rá a McKenna-erőd közelében. Három pisztolyt fedezett fel nála, így fegyvercsempészet vádjával letartóztatták.³⁸ Casementet végül hazaárulással, szabotázzsal és kémkedéssel vádolták meg. A börtönben különleges megfigyelés alá helyezték, mert attól tartottak, hogy öngyilkosságot kísérel meg. 1916. augusztus 3-án akasztották fel a Pentonville börtönben.³⁹

Az ír függetlenség támogatása mellett a német vezérkarban felmerült a Brit Birodalom hindu és muszlim alattvalóinak fellázítása is. Közel másfél millió hindu és muszlim szolgált a Brit Birodalom indiai hadseregében, akiknek lázadása számottevő brit erőket köthetett volna le az indiai szubkontinensen. Az esély egy britellenes muszlim felkelésre valamelyest nőtt, amikor a Török Birodalom 1914. november 5-én a központi hatalmak oldalán belépett a háborúba. A szultán, V. Mehmed és török vallási vezetők ugyanis hat nappal a török hadba lépést követően kihirdettek egy fetvát,⁴⁰ amellyel az angolok, oroszok, franciák és szerbek elleni szent háborúra, dzsihádra szólították fel a világ muszlimjait. A fetva minden igazhívő muszlim kötelességévé tette az iszlám (Törökország) ellenségei elleni harcot. Az antant muszlim katonái számára pedig megtiltotta, hogy muszlim katonák ellen harcoljanak.⁴¹ Ennek következtében a brit elhárítás nagy figyelmet fordított annak a 138 ezer indiai katonának a levelezésére, akik 1915 után a nyugati fronton harcoltak a német csapatok ellen, azonban nem tapasztaltak lázadásra vonatkozó utalásokat a muszlim vallású katonák körében sem.⁴² A német és a török fél jelentősen túlbecsülte a szultán és a török vallási vezetők befolyását és spirituális hatalmát,⁴³ a fetva nem érte el a kívánt hatást a brit és francia gyarmati területeken, csak néhány kisebb lázadás tört ki Indiában, amelyeket a britek gyorsan levertek.

A hindu forradalmi törekvések nagyrészt kimerültek egy brit és francia földön vgrehajtható merénylethullám megtervezésében. Utoljára 1909-ben az indiai ügyekért

³⁶ Lásd: www.cobhmuseum.com/Exhibitions/Aud1916/Aud1916.html

³⁷ 1916. április 24-én, húsvéthétfőn tört ki a brit uralom elleni húsvéti felkelés Dublinban. A mintegy 1500 felkelő elfoglalta a város stratégiai pontjait, elbarikádozták magukat az épületekben, és bejelentették az Ír Köztársaság megszületését. A brit kormány közel 20 ezer katonát vezényelt ki a középületek visszafoglalására. A hat napon át folyó véres harcokat követően végül a felkelők a brit tülerő és a pusztító tüzérségi tűz következtében április 29-én letették a fegyvert. Az összecsapásokban több százan veszítették életüket, a felkelés 15 vezetőjét pedig kivégezték.

³⁸ PHILLIPPS 2024: 251.

³⁹ Lásd: www.britannica.com/biography/Roger-Casement

⁴⁰ Fetva vagy fatva: egy képzett jogtudós (*mufti*) által egy iszlám jogi kérdésben hozott hivatalos döntés vagy értelmezés.

⁴¹ ZÜRCHER 2016: 15.

⁴² ANDREW 2009: 78.

⁴³ AKSAKAL 2016: 63.

felelős miniszter szárnysegédje ellen követett el sikeres merényletet egy indiai származású diák Nagy-Britanniában, ezért az MO5(g) komolyan vette a fenyegetést. Ugyan a Ghadar Párt⁴⁴ és a Berlii Bizottság⁴⁵ elnevezésű forradalmi csoportok részéről születtek tervek a brit hadügyminiszter, Lord Kitchener meggyilkolására, de végül nem került sor merényletre.⁴⁶ 1915 októberében a Scotland Yard egy, a Berlii Bizottsággal kapcsolatban álló, Harish Chandra nevű indiai forradalmárt vett őrizetbe, akit az MO5(g) ügynökével közösen hallgattak ki a nyomozók. Harish Chandra szerepe hasonló volt Roger Casement tevékenységéhez: német hadifogságba esett indiai katonákból kellett volna britek ellen harcoló egységet verbuválnia. Az indiai forradalmár azt is bevallotta, hogy folynak német törekvések az afgán emír fellázítására is. Szabadon engedését követően az MO5(g) sikeresen alkalmazta Harish Chandrát mint kettős ügynököt.⁴⁷ A „hindu-német összeesküvés”, amely során 1914 és 1917 között a német külügy támogatásával indiai nacionalista csoportok egy sor kísérletet tettek, hogy kirobbantsanak egy indiai lázadást a Brit Birodalom ellen, végül a brit hírszerzés akcióinak köszönhetően kudarcot vallott, kulcsfiguráit letartóztatták.⁴⁸

A brit hatóságok már 1910-et követően felforgató tevékenység gyanújával tartották megfigyelés alatt a Nagy-Britanniában aktív külföldi származású kommunistákat is. A lett származású Jékabs Peterss 1910-ben vált egy három rendőrtiszt meggyilkolásával végződő ékszerboltrablás egyik fő gyanúsítottjává, de bizonyíték hiányában felmentették. Peterss 1917-ben a szovjet állambiztonsági szerv, a Cseka társalapítója és egyik vezetője lett.⁴⁹ 1916-ban az MI5 Peterss csoportjához kötötte Georgij Vasziljevics Csicserin és Makszim Litvinov száműzetésben élő orosz kommunistákat és körüket. A bolsevizmus futótűzszerű elterjedésének félelme az 1917-es októberi orosz forradalmat követően még jobban felerősödött Nagy-Britanniában. A Lloyd George-kormányban felébredt a gyanú, hogy a brit háborús erőfeszítéseket kommunista agitátorok próbálják majd meg aláásni, így az MI5 és a rendőrség is több erőforrást fordított a kommunisták megfigyelésére.⁵⁰ Csicserint is háborúellenes írásai miatt tartották fogva a londoni Brixton börtönben 1917-ben, amikor hírül vette, hogy Lev Trockij külügyi népbiztos őt nevezte ki Szovjet-Oroszország londoni nagykövetévé. 1918 januárjában Trockij elérte, hogy Csicserint és néhány raboskodó társát hazaengedjék bolsevikok által fogva tartott brit állampolgárokért, köztük a brit nagykövetért cserébe.⁵¹ Csicserin Trockijt követően töltötte be a külügyi népbiztosi (tulajdonképpen külügyminiszteri) pozíciót 1918–1930 között, Litvinov pedig 1930 és 1939 között.

A brit háborús erőfeszítéseket aláásó, gyakran kommunista kötődésű pacifista, antimilitarista, sorozásellenes mozgalmak és személyek ellen is folytatott nyomozást az MI5,

⁴⁴ Ghadar Party vagy Ghadar Movement: India függetlenségét célul kitűző 20. századi politikai mozgalom, amelyet az Egyesült Államok és Kanada nyugati partvidékére kivándorolt indiaiak alapítottak 1913-ban.

⁴⁵ A Berlii Bizottságot, későbbi nevén Indiai Függetlenségi Bizottságot (németül: Indisches Unabhängigkeitskomitee) 1915-ben hozták létre a háború alatt Németországban tartózkodó indiai diákok és politikai aktivisták. A Bizottság célja az indiai függetlenség ügyének előmozdítása volt.

⁴⁶ POPPLEWELL 1995: 224.

⁴⁷ POPPLEWELL 1995: 227.

⁴⁸ PLOWMAN 2003: 84.

⁴⁹ RUMBELOW 1990: 173–175.

⁵⁰ ANDREW 2009: 81–83.

⁵¹ GRANT 1984: 257–259.

1916 és 1917 között több mint 5000 személyt vettek nyilvántartásba békepártiság gyanújával. Ugyanakkor sem az MI5, sem a Scotland Yard nyomozása nem talált bizonyítékot arra vonatkozóan, hogy német erőforrások áramlottak volna akár a Nagy-Britanniában működő pacifista, akár a kommunista csoportokhoz.⁵²

A britek kémkedéstől és felforgatástól való félelme végül az antantcsapatok által a nyugati fronton 1918 nyarán bekövetkező nagy áttörések következtében oszlott el. Világossá vált, hogy az antant győzelme karnyújtásnyi távolságra került, így a pacifista hangok is elhaltak a harcok utolsó hónapjaiban. A háború végére az MI5 létszáma 844 főre duzzadt,⁵³ ami jelentős növekedés a hadüzenet idején alkalmazott 17 főhöz képest, és jelzi a szervezetnek a brit elhárításban betöltött komoly szerepét. Az 1918. november 11-i compiègne-i fegyverszünet után azonban az MI5 jelentősége értelemszerűen csökkent, emiatt pedig komoly leépítési hullám kezdődött a szervezetnél a háborút követően.⁵⁴

Összegzés

Az MI5 (pontosabban elődszervezete, az MO5[g]) az első világháború első két évében a német kémtevékenységet fenyegetőbbnek értékelte a felforgató akciókhoz képest. A hadba lépést követő kémhisztéria, amelyet a sajtó is előszeretettel táplált, a valósághoz képest felnagyította a német hírszerzés nagy-britanniai tevékenységéről kialakított képet, így a brit kormányra és az elhárításra is nagyobb nyomás nehezedett. Az MO5(g) és a rendőrség együttműködésének köszönhetően a német hírszerzés brit hálózatának gerince roppant meg 21 ügynökük letartóztatásával a háború első heteiben. A következő években a kezdetleges módszerekkel dolgozó, gyakran mindenfajta kiképzést nélkülöző német kémeket még azelőtt letartóztatták a brit hatóságok, hogy érdemi információhoz jutottak volna.

A háború második felében a kémelhárítás helyett a felforgató tevékenység elhárítása nyert elsődleges prioritást. A Németország által is támogatott ír szeparatizmus, egy indiai, illetve egy muszlim felkelés veszélyei ugyan a háború elejétől kezdve fennálltak, de csak a német kémtevékenység 1916-ot követő enyhülésével váltak hangsúlyossá. Az MI5 számára 1917-ig úgy tűnt, hogy a kommunista és pacifista mozgalmak nem jelentenek veszélyt a brit háborús erőfeszítésekre, azonban az 1917 októberi orosz forradalmat követően a felforgatás elleni küzdelem fókuszába a kommunista fenyegetés elhárítása került.

Felhasznált irodalom

AKSAKAL, Mustafa (2016): The Ottoman Proclamation of Jihad. In ZÜRCHER, Erik-Jan (szerk.): *Jihad and Islam in World War I*. Leiden: Leiden University Press, 53–70. Online: <https://doi.org/10.1515/9789400602335-005>

⁵² ANDREW 2009: 81.

⁵³ ANDREW 2009: 75.

⁵⁴ BULLOCH 2003: 172.

- ANDREW, Christopher (2009): *Defend the Realm. The Authorized History of MI5*. New York: Alfred A. Knopf.
- BBC Archive (2014): *Sir Roger Casement and the German connection*. 2014. szeptember 24. Online: www.bbc.co.uk/history/british/easterrising/insurrection/in02.shtml
- BULLOCH, John (2003): *M.I.5. A brit kémelhárítás keletkezése és története*. Budapest: Kairosz.
- GRANT, Ron (1984): *British Radicals and Socialists and Their Attitudes to Russia, c.1890–1917*. PhD-disszertáció. Glasgow: University of Glasgow. Online: <https://core.ac.uk/download/pdf/370681.pdf>
- HOLMAN, Brett (2017): Constructing the Enemy Within: Rumours of Secret Gun Platforms and Zeppelin Bases in Britain, August–October 1914. *British Journal for Military History*, 3(2), 22–42. Online: <https://journals.gold.ac.uk/index.php/bjmh/article/view/743/865>
- MACRAKIS, Kristie (2014): *Prisoners, Lovers, & Spies: The Story of Invisible Ink from Herodotus to al-Qaeda*. New Haven – London: Yale University Press. Online: <https://doi.org/10.2307/j.ctt5vkzst>
- Major-General Sir Vernon Kell. mi5.gov.uk, Online: www.mi5.gov.uk/about-us/director-general/former-directors-general/major-general-sir-vernon-kell
- NORTHCOTT, Chris (2015): *MI5 at War 1909–1918: How MI5 Foiled the Spies of the Kaiser in the First World War*. London: Tattered Flag Press.
- PHILLIPPS, Roland (2024): *Broken Archangel: The Tempestuous Lives of Roger Casement*. London: Bodley Head.
- PLOWMAN, Matthew (2003): Irish Republicans and the Indo-German Conspiracy of World War I. *New Hibernia Review*, 7(3), 80–105. Online: <https://doi.org/10.1353/nhr.2003.0069>
- POPPELWELL, Richard J. (1995): *Intelligence and Imperial Defence: British Intelligence and the Defence of the Indian Empire 1904–1924*. London: Routledge.
- REGÉNYI Kund (2019): Nagy-Britannia titkosszolgálati. In BODA József – REGÉNYI Kund (szerk.): *A hírszerzés története az ókortól napjainkig*. Budapest: Dialóg Campus. Online: https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/12692/web_PDF_Hirszerzes_tortenete_okortol_napjainkig.pdf?sequence=1
- RUMBELOW, Donald (1990): *The Houndsditch Murders and the Siege of Sidney Street*. London: Penguin Books.
- Security Service MI5 [é. n.]: *Is it 'MI5' or the 'Security Service'?* Online: www.mi5.gov.uk/history/is-it-mi5-or-the-security-service#:~:text=1914,with%20letters%20to%20their%20name
- WEBER, Samuel (2013): “First as Tragedy, Second as Farce”: Executing German Spies at the Tower of London During World War One. *Voces Novae*, 5(9), 149–174. Online: <https://digitalcommons.chapman.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1076&context=vocesnovae>
- ZÜRCHER, Erik-Jan (2016): Introduction. In ZÜRCHER, Erik-Jan (szerk.): *Jihad and Islam in World War I*. Leiden: Leiden University Press. Online: <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/37513/605452.pdf?sequence=3&isAllowed=y>